

УДК 821.112.2(494).09“19”

О. О. БРОДСЬКА

м. Дрогобич

obrodska@ukr.net

ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ШВЕЙЦАРІЇ КІНЦЯ ХХ СТ.

У статті здійснено спробу осмислити проблему ідентичності у німецькомовній літературі Швейцарії кінця ХХ ст. Дослідження проведено на матеріалі творів різних періодів Макса Фриша та Фридриха Дюрренматта, які презентують проблему ідентичності особистості як шлях до її формування: від відстороненого спостерігача до самоствердженої та самореалізованої особистості. З'ясовано, що стрижневу позицію при самоідентифікації має проблема відчуження людини від суспільства. Цей мотив набуває глобального масштабу, оскільки тогочасна людина зрікається ціннісних категорій і гостро відчуває кризу власної ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, відчуження, поетика, німецькомовна література Швейцарії.

В останні десятиріччя сучасний світ, окрім процесів глобалізації та інтеграції, характеризується зміною культурно-історичної парадигми з її світоглядною актуалізацією проблеми ідентичності. Мобільність і динамічний стиль стають доміантними якостями сьогочасного життя. Колізії ХХ ст. призводять до того, що цілісність, узгодженість «Я» опиняється під загрозою. Проте жодне суспільство не здатне повноцінно функціонувати, якщо людина втратить почуття ідентичності з соціумом, народом та його історією. Тому проблема самоактуалізації особистості стає предметом дослідження не лише психологічних чи соціологічних студій, але й знаходить свій вияв у письменницьких творах.

У психологічній і соціологічній науці питання ідентичності особистості має досить широкий спектр теоретичних і практичних досліджень. Виокремимо праці таких вчених як В. Агеєв, М. Бахтін, Е. Гоффман, В. Джемс, Е. Еріксон, Л. Краппман, Г. Теджфел, Д. Тернер, З. Фройд, М. Хогг, К. Г. Юнг, В. Ядов. Ідентичність у літературі вивчали М. Кирчанів, М. Попова, М. Шкандрій, Г. Бгабга, Е. Ван, М. Вандерверф, Е. Томпсон.

Метою пропонованої статті є аналіз творів швейцарських німецькомовних авторів кінця ХХ ст. для виявлення та осмилення в них проблеми ідентичності особистості.

У роки Другої світової війни Швейцарія фактично була закритою територією й дотри-

мувалася позиції нейтралітету, тому не дивно, що й література повоєнного періоду розвивалася в умовах політичної кризи в країні. Звідси, письменники розпочинають популяризувати політичний успіх і гармонію німецькомовної Швейцарії. Як наслідок, ізоляція та політичний вакуум надають інтелігенції нових сил, щоб виступати проти нав'язаної політичної ідеології, стійкої традиції, що відкидала все нове. У літературі розпочинається процес критичної самосвідомості й пошук власної ідентичності. Письменники полемізують зі швейцарським патріотизмом, протестують проти тієї думки, що Швейцарія є зразковою країною. Головними героями їх творів цього періоду, на думку російського дослідника В. Сідельника, стають «трагічні постаті людей, які хворобливо відчують процес дегуманізації суспільства, та – що є особливо важливим – процес розпаду особистості, яка перетворилася на набір стандартних властивостей, потрібних і зручних для суспільства» [7, 293].

У сучасній швейцарській літературі є дві ключові особистості, творчість яких надзвичайно різна і, водночас, дуже подібна. Це – Макс Фриш (1911–1991) і Фридрих Дюрренматт (1921–1990), публіцисти, драматурги, новелісти й романисти. Їх творам властиві іронія, скептицизм, сатира. Вони не стільки відтворюють реальність, скільки моделюють її. Унаслідок цього маленька Швейцарія сприймається читачами як модель великого європейського дому.

О. Чертенко, досліджуючи творчість М. Фриша, стверджує: «Двоїста сутність перших фрішівських творів обумовлює своєрідність їхньої архітекtonіки. Вони починаються як публіцистика, а, розгортаючись, перетворюються на літературу: відштовхуючись від баченого, чутого, звіданого (нерідко від фактів незначних, сказати б, «приватних»), Фріш прагне вийти на вищий рівень узагальнення, вчитати з нейтральних явищ та подій якийсь прихований у них і важливий для нього особисто сенс» [8, 35]. У контексті даного твердження дослідник виділяє два нариси «Хто я такий? (I)» і «Хто я такий? (II)». У центрі нарисів подібний факт: молодий журналіст марно шукає роботу. В його особі впізнаємо Фриша. Юнак постійно відчуває власну недосвідченість, а відтак, – брак фахового досвіду. Як наслідок, він, недовчений германіст, щоразу натрапляє на зачинені двері. Молодий автор і сам усвідомлює, що поступається конкурентам – тим, «хто знає бойовище, а до того чудово натренований» [8, 34]. Зауважимо, однак, що журналіст-початківець не переймається скепсисом потенційних роботодавців. Важливими для нього є запитання редакторів і директорів видань, які справляють на нього глибоке враження: «...кожне слово, яке я вживаю, аби переконати у власній обдарованості всіх тих панів, які сидять за своїми письмовими столами, повертається до мене зі знаком запитання. Ця внутрішня невпевненість ятрить душу» [8, 34–35]. У такий спосіб автор фактично визначає ключову проблему, що, з'явившись у його ранній творчості, домінуватиме аж до роману «Назву себе Гантенбайн» (1964) включно, – проблему ідентичності особистості.

Юний журналіст зі згадуваних нарисів стикається з проблемою ідентичності особистості як спостерігач. Він відсторонено спостерігає за життям дорослих і констатує його фрагментарність. Мова ведеться про те, що існування дорослих, які працюють, розподілено на дві, нерівноцінні в часовому відношенні частини: «робочий день» і «те, що після робочого дня». Як наслідок, їх життя перетворюється на біг по замкненому колу: «Я знаю людей, які живуть лише задля того, щоб заробляти копійчину, а заробляють копійчину, щоб

жити; життю ж вони, знову-таки, віддаються, аби заробляти копійчину» [8, 35]. Осмисливши фрагментарність повсякденного буття, Фриш зауважує, що і його життя позбавлене цілісності та повноти. Автор нарисів «Хто я такий?» прикутий до власного вичерпаного дитинства і трактує цей факт як перешкоду, тимчасом як і дорослі застигли у своїй неповноцінній, зосередженій на роботі зрілості. Але письменник прагне зрілості, щоправда не тої, що у всіх, а тому ускладнюється і його ставлення до власного дорослішання.

Над співвідношенням дитинства і зрілості розмислює М. Фриш і в есеї «Маленький спогад» (1934). Він доходить висновку, «що є й інше дитинство –самодостатнє, не прагне будь-що перетворитися на зрілість, – одне слово, іманентна епоха людського буття» [8, 37–38]. Звідси, автор прагне з'ясувати, наскільки близько він підходить до втілення проекту власної ідентичності або ж наскільки віддаляється від нього.

Проблема самоідентичності особистості, здатність людини змінювати власну долю, причини і наслідки моральних хвороб суспільної свідомості мають місце й у творчості Ф. Дюрренматта. Митця відносять до генерації неспокійних, «бурхливих» швейцарських письменників, яким удалося зруйнувати національний міф про «винятковість» своєї країни, про особливий шлях її розвитку, що мовби гарантує повну, всеосяжну демократію та загальне процвітання. Він автор численних романів, драм, новел і радіоп'єс. Незважаючи на різноманітність матеріалу, який він використовує, декілька основних тем присутні практично у всіх його творах. Одна з них – це сумнів. Сумнів у сенсі людської діяльності, оскільки, за словами автора, окрема особистість не здатна змінити хід подій у світі. Інша – це зображення світу як певного лабіринту. Людина ув'язнена у світі, в якому панують хаос і випадковість. Почуття безпорадності перед несправедливістю завжди залишається актуальним. Звідси, відчуття безвиході майже у всіх ранніх творах Ф. Дюрренматта. В оповіданні «Різдво», наприклад, мандрівник виявляє мертве немовля Христа; розповідь «Аварія» закінчується самогубством героя, якого несправедливо звинуватили у вбивстві; оповідання «Тунель»

завершується тим, що поїзд нестримно мчить назустріч катастрофі.

Автор завжди прагнув вразити і шокувати читача, порушував традиційні підвалини «благополучного» суспільства. Його творчість у цілому відрізняє критичне ставлення до офіційної конформістської політики держави. Як слушно зауважує З. Кучер, «загальному матеріальному добробуту письменник протиставляє окрему людську особистість, яка стає відчуженою та самотньою в суспільстві самовдоволених обивателів» [6, 1]. Цьому почасти сприяла онтологічна орієнтація екзистенціалізму, яка знаходить вияв у ранніх творах Ф. Дюрренматта. Письменник звертається до фундаментального для цього філософського напряму положення про занедбаність людини, безвихідь її існування та богозалишеність. У перших оповіданнях («Місто», «Портрет Сизифа», «Тунель», «Пілат») простежуються мотиви «межової ситуації», екзистенції, свободи. Людська особистість у цих творах виявляється відчуженою від суспільства і самотньою. Тільки свобода вибору дає їй можливість самоідентифікації та визначає сенс її існування.

Тема відчуження, характерна для ранньої творчості Ф. Дюрренматта, притаманна й швейцарській літературі 40-х рр., залишалася актуальною впродовж декількох десятиліть. Таких письменників як В. М. Диггельман, В. Кауер, П. Біксель цікавлять трагічні аспекти людського існування, у їх творах звучить тема відчуженої, роздвоєної людини, невідповідності її істинної сутності та ролі, яку нав'язує їй суспільство. Стрижневі позиції тема відчуження займає і в творчості таких швейцарських письменників 70–80-х рр. як Ю. Ледерах, Ю. Федершпиль, М. Фриш, які прагнуть відтворити складні соціальні явища, пов'язані з відчуженням особистості від суспільства. Дослідник фришівської творчості Д. Затонський звертає особливу увагу на те, як і чому трансформувалися погляди швейцарського автора на літературну фіксацію реальності, змінювалися використовувані письменником художні засоби та жанри. Розглядаючи під таким кутом зору схильність Фриша до форми щоденникових нотаток, взаємовплив у його творчості театрального і прозового начал, інтерпретуючи проблеми ідентичності, ролі, маски,

вчений так підсумовує свої спостереження: «Залишаючись вірним собі, Фріш постійно змінюється. Його творчість... взаємоперехідна, тому що її компоненти весь час перебувають у взаємодії, у взаємовідштовхуванні: театральні ефекти, вимисел, документалістика. І це не просто проблеми форми, оскільки вони впливають на зміст, зливаються з ним, надають йому тієї дивної відкритості... тієї суверенної багатозначності, поза якою сучасний світ навряд чи взагалі збагнений» [3, 10].

Проблематизація відчуження індивіда та його екзистенціального вибору головним чином має місце у трилогії М. Фриша «Штиллер» (1954), «Номо Фабер» (1957), «Назву себе Гантенбайн» (1964). «Щоденник 1946–1949», хоча й побіжно, виявляє зв'язок світобачення швейцарського письменника з філософськими концепціями та художньою практикою екзистенціалістів. Дослідники творчості митця відзначають певну іманентну подібність його великої прози (йдеться про романну трилогію), внаслідок чого складається враження взаємозумовленості її появи. Так, на думку Д. Затонського, ці романи поєднує спільна проблема – буття людини в умовах сучасної західної цивілізації, дослідження «стану індивіда, що живе не у своєму «одязі», діє всупереч своїй сутності» [2, 21]. Припустивши можливість експериментального підходу до вирішення означеної проблеми, О. Євченко наголошує на закономірності виникнення цих творів й вирізняє три основні підходи: прагнення до самореалізації через незадоволення присутністю та заперечення власного еґо («Штиллер»); слідування стандартизованій присутності («Номо Фабер»); відмова від самореалізації на користь індиферентної присутності, нав'язуваної особистості розвитком суспільно-економічних стосунків («Назву себе Гантенбайн») [1, 148]. Головні герої романів – творчі люди: Анатоль Людвіг Штиллер – скульптор, Вальтер Фабер – талановитий інженер, Гантенбайн-Ендерлін – дослідник, якому запропонували викладання у Гарварді. У кожному творі розповідається про їх особистісне пристосування до реальності, що супроводжується внутрішнім усвідомленням себе. М. Фриш виділяє в художніх текстах певний аспект, модельована автором реальність

відкриває його героям нові горизонти для саморефлексії та пошуків модерних смислів. Так, у «Штиллері» – це відчуження людини і пошук власної ідентичності, у «Ното Фабер» – втрата людиною своєї сутності внаслідок надмірної технократизації суспільного життя. Трансформації суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних стосунків комунікації мають місце в романі «Назву себе Гантенбайн» [1, 151]. Причини внутрішнього зламу головних героїв своїх творів письменник вбачає у ворожому ставленні сучасного суспільства до людини.

У філософській концепції Ф. Дюрренматта, характерній для його пізньої творчості, дослідження відносин між людиною і суспільством перебуває на другому плані, увага зосереджена на природі людської особистості. У прозі 70–80-х, зокрема в новелі «Доручення, чи Про спостереження за тим, хто спостерігає за спостерігачами» (1986)», мотив відчуження набуває глобального масштабу, тогочасна людина зрікається традиційних ціннісних категорій, відчуває гостру кризу власної ідентичності, стає «духовно безпритульною, духовно вигнаною» [4, 46]. Гранично чітка, «класична» побудова новели контрастно підкреслює хаос життя й незворотну руйнацію причинно-наслідкових зв'язків. Сучасний світ зображено, як і в багатьох інших творах Ф. Дюрренматта, за принципом лабіринту, а вчинки головних героїв пройняті почуттям усвідомлення руйнування власного «Я» та прагненням віднайти внутрішню ідентичність. Це засвідчує епіграф-цитата, який автор обрав із праці К'єркегора: «Що буде? Що принесе майбутнє? Я цього не знаю і ні про що не здогадуюся. Коли павук, втративши точку опори, обривається в безвість наслідків, він неодмінно бачить перед собою порожнечу, де нема за що зачепитися, скільки не борсайся. Ось так і зі мною: попереду незмінно порожнеча, а те, що жене мене вперед, є наслідок, залишений позаду. Це життя позбавлене сенсу, страшне та нестерпне» [5, 27]. Для позначення глобально абсолютного відчуження автор використовує, за словами З. Кучер, «метафору спостереження, яка відтворює процес моніторингу на всіх рівнях життя людини» [5, 29]. Перетворившись на об'єкт постійного споглядання, людина знаходить у

цьому свою значущість і лише завдяки іншому прагне відшукати власну ідентичність.

Таким чином, стисло проаналізувавши твори Макса Фриша і Фридриха Дюрренматта, доходимо висновку про наявність чинника ідентичності особистості у творчій манері цих авторів, які презентують Я-ідентичність як результат пізнання сутності особистості, соціокультурної ідентифікації, самореалізації та самоствердження через світоглядні, ментальні особливості в сучасному світі. Проблема ідентифікації особистості не вичерпується однією науковою розвідкою і відкриває перспективи для її подальшого дослідження не тільки у творчості М. Фриша і Ф. Дюрренматта, а й інших швейцарських письменників кінця ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Євченко О. В. Проблема відчуження сучасної людини в трилогії М. Фріша / О. В. Євченко // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. — Вип. 55. — С. 148—152.
2. Затонский Д. Проза Макса Фриша / Д. Затонский // Избр. произведения : в 3 т. — М. : Худож. лит., 1991. — Т. 1. — С. 5—33.
3. Затонський Д. В. Макс Фріш — прозаїк і драматург / Д. В. Затонський // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. — 2002. — № 1 (16). — С. 5—25.
4. Ігнатенко М. Відчуження й імморалізм у дійсності та літературі ХХ ст. / М. Ігнатенко // Слово і час. — 2001. — № 11. — С. 45—49.
5. Кучер З. Проблема відчуження особистості в повісті Ф. Дюрренматта «Доручення» / З. Кучер // Питання літературознавства. — Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. — Вип. 80. — С. 25—30.
6. Кучер З. І. Особливості поетики та проблематики прози Ф. Дюрренматта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 / З. І. Кучер ; Дніпропетровський національний університет. — Дніпропетровськ, 2003. — 18 с.
7. Седелник В. Д. Отчаяние и надежда : (Литература Швейцарии в 80-е годы) / В. Д. Седелник // Вопросы литературы. — 1988. — № 1. — С. 78—108.
8. Чертенко О. П. Особливості розвитку художньої системи Макса Фріша : (на матеріалі прозових творів) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.04 / О. П. Чертенко ; НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. — К., 2005. — 20 с.
9. Dürrenmatt F. Der Auftrag oder Vom Beobachten des Beobachters der Beobachter / F. Dürrenmatt. — Zürich : Diogenes, 1986. — 79 S.
10. Frisch M. Gesammelte Werke in zeitlicher Folge : in 7 Bänden. — Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1986. — Bd. 1: Kleine Prosaschriften. Blätter aus dem Brotsack. Jürg Reinhart. Die Schwierigen oder J'adore ce qui me brule. Bin oder Die Reise nach Peking. — 679 S.

O. BRODSKA
Drohobych

COMPREHENSION OF IDENTITY PROBLEM IN SWISS GERMAN-SPEAKING LITERATURE OF THE LATE XX CENTURY

In the article an attempt to comprehend the identity problem in Swiss German-speaking literature of the late XX century was made. Max Frisch's and Friedrich Durrenmatt's works of different periods that present the identity problem of personality as the way to its formation: from observer to confident and self-actualized individuality were investigated. It is established that the principal position in self-identification has the problem of alienation of person from society. This motive becomes global as the person of that time renounces human values and feels identity crisis.

Key words: identity, alienation, poetics, Swiss German-speaking literature.

О. О. БРОДСКАЯ
г. Дрогобыч

ОСОЗНАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ШВЕЙЦАРИИ КОНЦА XX ВЕКА

В статье предпринята попытка осознать проблему идентичности в немецкоязычной литературе Швейцарии конца XX в. Исследование проведено на материале произведений разных периодов Макса Фриша и Фридриха Дюрренматта, которые представляют проблему идентичности личности как путь к ее формированию от отстраненного наблюдателя к самоутвержденной и самореализованной личности. Выяснено, что основная позиция при самоидентификации проблемы отчуждения человека от общества. Этот мотив приобретает глобальный масштаб, поскольку тогдашний человек отрекается от ценностных категорий и остро чувствует кризис собственной идентичности.

Ключевые слова: идентичность, отчуждение, поэтика, немецкоязычная литература Швейцарии.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2015

УДК 82.09(821.161.2-3'06)

О. О. ГОЛЬНИК
м. Кіровоград
oksana_kuhar@ukr.net

ЕЗОТЕРИЧНИЙ ДИСКУРС ПРОЗИ ВОЛОДИМИРА ЄШКІЛЄВА

У статті розглядаються естетичні маркери езотеризму художнього мислення В. Єшкілева. Його художній світ – це відбиття езотеричної особистості митця. Він має свою «внутрішню енциклопедію» – авторський код (детективно-авантюрні сюжети, гностицизм наративу, езотеричність хронотопу, системи образів). Ядром концепції письменника є метаісторичний дискурс, в основу якого покладена трансформація ідей «майя» (ілюзії часовості) та кармічності (циклічності) буття. Гностична епістема історії спирається на міф про Велику Богиню – Карну.

Ключові слова: езотеризм, метаісторичність, гностицизм, міф, конспірологія.

В. Єшкілев – один із популярних письменників – творців сучасної масової літератури. Він належить до когорти тих письменників, які «розігрують» канон інтелектуальної провакації, оживлюють і модернізують філософський роман. Його доробок нараховує 11 опублікованих романів, низку оповідань,

філософських і літературознавчих есе. В. Єшкілева вважають ідеологом «станіславського феномену» і першим, хто обґрунтував футуристичні перспективи української літератури XXI століття. Творчість В. Єшкілева була предметом критичних оглядів І. Бондар-Терещенка, О. Гуцуляка, В. Качкан та ін., системних